

Monika ADAMCZYK-GARBOWSKA

Uniwersytet im. Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Przekład literacki w Polsce – stan badań nad jego historią i postulaty na przyszłość

Przekład literacki od wieków odgrywa w Polsce bardzo ważną rolę. Wydano na temat jego różnych aspektów wiele prac. Dość wymienić dwa klasyczne już tomy: *O sztuce tłumaczenia* pod red. Michała Rusinka opublikowany przez Ossolineum w 1955 r. i jego kontynuację pod redakcją Seweryna Pollaka pt. *Przekład artystyczny. O sztuce tłumaczenia. Księga druga*, wydaną również przez Ossolineum w 1975 r. Istnieje cała seria książek pod redakcją Piotra Fasta, w której poświęcono wiele uwagi różnym aspektom przekładu artystycznego, w tym przekładom literatury obcej na język polski i polskiej na języki obce. Z nowszych prac na uwagę zasługuje tom *Przekład literacki. Teoria – historia – współczesność* pod red. Aliny Nowickiej-Jeżowej i Danuty Knysz-Tomaszewskiej, który zawiera kilka syntetycznych studiów dotyczących historii literatury przekładowej w Polsce, np. *Spotkania literatury polskiej z europejską w przekładach doby Średniowiecza i Renesansu* Jana Ślaskiego czy *Pozytywistyczne przekłady dziewiętnastowiecznej literatury europejskiej* Ewy Ihnatowicz. Kompleksowe omówienia przekładów na język polski za poszczególne lata zawierają tomy „Rocznika Literackiego” wychodzące w latach 1933–1938 a następnie 1955–1991. Analizowano tam przekłady literatury z różnych języków wydane w danym roku. Obecnie nie ma niestety w Polsce periodyku, w którym w sposób systematyczny oceniano by dorobek translatorski za poszczególne lata. Bardzo cennym źródłem wiedzy o przekładzie w Polsce jest antologia pod redakcją Edwarda Balcerzana pt. *Pisarze polscy o sztuce przekładu 1440-1974* wydana po raz pierwszy w 1977¹. Także w wielu innych pracach zawarto cenne uwagi dotyczące przekładów obcojęzycznych tekstów literackich na język polski w różnych epokach. Istnieje zatem dużo publikacji dotyczących różnych aspektów przekładu, ale wciąż brak jest kompleksowej syntezy.

Przemyarkę do tematu historii przekładu literackiego w Polsce stanowi niewielka książka Wacława Sadkowskiego pt. *Odpowiednie dać słowu słowo. Zarys dziejów przekładu literackiego w Polsce* z 2002 roku zawierająca miniprzegląd poglądów na przekład oraz najważniejszych zjawisk w tej dziedzinie w Polsce począwszy od średniowiecza a skończywszy na czasach najnowszych. Sadkowski traktuje literaturę przekładaną na język polski jako bardzo ważny komponent literatury rodzimej. Bo przecież język polski i literatura polska kształtowały się w dużej mierze

¹ Nowe uzupełnione wydanie pod redakcją Edwarda Balcerzana i Ewy Rajewskiej ukazało się 2007 r. nakładem Wydawnictwa Poznańskiego.

w zderzeniu z literaturami w innych językach. Często poprzez przekłady, mniej lub bardziej wierne, mniej lub bardziej udane, przyływały do nas nowe prądy. Sadkowski stawia sobie za cel udowodnienie „ścisłych związków między piśmiennictwem przekładowym a oryginalnym i wagi wkładu literackich translacji w rozwój piśmiennictwa narodowego i narodowej kultury literackiej. [...] język twórczości przekładowej współlistnieje zarówno z polszczyzną literacką, jak i potoczną, mówioną, a idee i koncepty przetransportowane w polszczyznę współkształtują wyobraźnię oraz wrażliwość językową i estetyczną społeczeństwa” (W. Sadkowski, 2002: 174).

Pomocą w opracowaniu tejże syntezy była dla Sadkowskiego wspomniana wyżej antologia pod redakcją Balcerzana zawierająca wypowiedzi o przekładzie z lat 1440–1974 (nowe wydanie zostało rozszerzone o teksty opublikowane w okresie 1975–2005). Stała się ona oprócz własnych bogatych doświadczeń autora jako wieloletniego redaktora naczelnego „Literatury na Świecie”, miesięcznika poświęcającego wiele miejsca sprawom przekładu, inspiracją do napisania książki. Czytane razem książka Sadkowskiego i antologia Balcerzana stanowią niezwykle pouczającą i pasjonującą lekturę dla każdego zainteresowanego problematyką przekładu literackiego zarówno z historycznego, teoretycznoliterackiego, jak i praktycznego punktu widzenia. Obie te pozycje mogłyby stanowić impuls do zainicjowania podjętych na bardzo szeroką skalę badań, które miałyby na celu stworzenie obszernej historii przekładu literackiego w Polsce.

Jak można wyobrazić sobie taką historię? Na pewno powinno to być dzieło wielotomowe, w którego powstaniu musiałby uczestniczyć duży zespół redakcyjny i wielu współpracowników, a zatem przedsięwzięcie na skalę tworzenia obszernego leksykonu czy encyklopedii. Na pewno najlepszy byłby układ chronologiczny obejmujący różne języki czy grupy języków i kręgi kulturowe. Nie znaczy to jednak, że kolejne tomy musiałyby powstawać w takiej właśnie sekwencji. Można by zacząć np. od okresu najstarszego, stosunkowo dobrze opracowanego i najnowszego, obejmującego np. wiek dwudziesty, a następnie pracować nad kolejnymi tomami. Publikacja taka, oprócz bogatego materiału faktograficznego obejmującego ważne dzieła tłumaczone na język polski i sylwetki wybitnych tłumaczy, powinna uwzględniać konteksty historyczne i polityczne, czynniki wpływające na ilość i kształt przekładów, aspekty estetyczne i ideologiczne. Godne uwagi są też aspekty lingwistyczne, rola języka-pośrednika, np. fakt, że w osiemnastym wieku większość przekładów z literatury angielskiej docierała do polskiego czytelnika za pośrednictwem języka francuskiego. Podobny proces obserwujemy w przypadku innych mniej znanych języków, np. pierwsze przekłady literatury jidysz na język polski były dokonywane za pośrednictwem języka rosyjskiego i niemieckiego, wiele przekładów z języka hebrajskiego do tej pory jest dokonywanych za pośrednictwem angielszczyzny; podobnie było w przypadku języków Dalekiego Wschodu.

Publikacja taka umożliwiłaby także określenie luk istniejących w korpusie literatury światowej tłumaczonej na język polski, przypadki, kiedy dane dzieło zjawia się z dużym opóźnieniem czy to ze względów estetycznych czy politycznych,

czy też z uwagi na tzw. nieprzekładalność (np. opóźniona polska recepcja twórczości Virginii Woolf czy utworów George’a Orwella), a także przypadki, kiedy dany utwór czy pisarz tłumaczony na język polski zajmuje miejsce centralne w porównaniu z peryferyjnym w kanonie rodzimym [takim przykładem na gruncie polskim może być *Pierścień i róża* Williama Makepeace’a Thackeray’a (tytuł oryginału *The Rose and the Ring*) w spolszczeniu Zofii Rogoszówny, utwór, który wszedł do kanonu literatury dziecięcej podczas gdy w krajach anglosaskich znany jest tylko specjalistom (por. M. Adamczyk-Garbowska; 1997) czy powieści Williama Whartona cieszące się wielkim powodzeniem w Polsce w latach dziewięćdziesiątych ze względu na dotkliwy brak literatury popularnej, a niemal nieznane w Wielkiej Brytanii czy USA]. Niezwykle interesująca na gruncie polskim jest także kwestia manipulowania kanonem ze względów politycznych w okresie PRL (np. miejsce literatury radzieckiej odgórnie wprowadzanej do kanonu), a z drugiej strony uprzywilejowanie literatury tzw. wysokiej ze względu na scentralizowaną politykę wydawniczą. Na przykład w okresie komunistycznym po październikowej odwilży ukazało się w Polsce bardzo wiele starannie przygotowanych przekładów zarówno klasycznej, jak i postmodernistycznej literatury amerykańskiej, podczas gdy niemal w ogóle nie przekładano literatury popularnej. Po upadku komunizmu zaczęto nadrabiać zaległości w tym zakresie, ale często pociągało to za sobą obniżenie poziomu tłumaczeń. Wreszcie należałoby zwrócić uwagę na różne mody literackie, takie jak: ogromna popularność literatury południowoamerykańskiej w latach siedemdziesiątych dwudziestego wieku czy wielkie nakłady książek Szolema Alejchema i Isaaca Bashevisa Singera na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych w związku z zainteresowaniem tematyką żydowską (por. M. Adamczyk-Garbowska, 2008). Jeśli chodzi o okresy wcześniejsze, należałoby, rzecz jasna, opisać znaczenie przekładów w kształtowaniu się polszczyzny, przekłady Biblii i innych tekstów religijnych, przekłady z literatury klasycznej greckiej i rzymskiej, Szekspira itp.

Przykładem przedsięwzięcia zakrojonego na szeroką skalę, które zostało już niemal w całości zrealizowane, jest pięciotomowe opracowanie przygotowane przez Oxford University Press, na którym do pewnego stopnia można by się wzorować, uwzględniając oczywiście specyfikę kontekstu polskiego. Opracowanie to pt. *The Oxford History of Literary Translation in English* (Oksfordzka historia przekładu literackiego w języku angielskim – tł.wł.) składa się z pięciu tomów obejmujących następujące okresy: do 1550 roku, 1550–1660, 1660–1790, 1790–1900 oraz 1900 do czasów obecnych. Jako pierwszy ukazał się w 2005 roku tom 3, następnie rok później tom 4, dwa lata później w 2008 roku tom 1, w 2011 roku tom 2, natomiast tom ostatni jest dopiero przygotowywany. Głównymi redaktorami całości przedsięwzięcia są Peter France i Stuart Gillespie, a teksty pochodzą od kilkudziesięciu specjalistów z uniwersytetów w Wielkiej Brytanii, USA i Kanadzie.

Każdy tom zawiera od 500 do 612 stron. Tom pierwszy, pod redakcją Rogera Ellisa, składa się z sześciu zasadniczych rozdziałów obejmujących takie zagadnienia, jak: konteksty, w jakich rodziły się przekłady (np. podrzdział o językach średniowiecznej Anglii), wczesne „teorie” przekładu, czy raczej zbiór poglądów na

przekład, pozycja tłumacza (m.in. koncepcja i rola patronatu) oraz sylwetki wybitnych tłumaczy, np. króla Alfreda, Geoffrey'a Chaucera czy Williama Langlanda. Czwarty rozdział omawia proces rozwijania się korpusu przekładu literackiego na Wyspach Brytyjskich, a piąty wybrane typy tekstów podlegające tłumaczeniu, w tym przede wszystkim: Biblię, teksty religijne, romans rycerski, kroniki i dzieła historyczne, autorów klasycznych, pisarzy włoskiego renesansu, a także teksty naukowe i medyczne. Ostatni rozdział zawiera biograficzne noty o tłumaczach tego okresu.

Drugi tom, pod redakcją Gordona Bradena, Roberta Cummingsa i Stuarta Gillespie, obszerniejszy ze względu na rosnący gwałtownie zakres piśmiennictwa na przełomie szesnastego i siedemnastego wieku zawiera dziesięć rozdziałów i oprócz szkiców biograficznych tłumaczy (rozdział 10) czy poglądów na przekład (rozdział 3) przyjmuje za główną linię podziału różne gatunki literackie, poczynawszy od Biblii i komentarzy biblijnych, poprzez poezję, dramat, teksty historyczne i polityczne, prozę oraz teksty filozoficzne i moralistyczne.

Trzeci tom, pod redakcją Stuarta Gillespie i Davida Hopkinsa, również składający się z dziesięciu rozdziałów, jako pierwszy wyróżnia poszczególne grupy językowe. Stąd rozdziały od 5. do 9. poświęcone są kolejno przekładom z klasycznej literatury greckiej i rzymskiej, francuskiej, innych literatur europejskich (włoska, hiszpańska) oraz językom orientalnym Bliskiego i Dalekiego Wschodu. Początkowe rozdziały, podobnie jak w pierwszych tomach, prezentują miejsce przekładu w życiu kulturalnym i politycznym Wielkiej Brytanii, poglądy na przekład, rozważania teoretyczne i sylwetki wybranych tłumaczy (ostatni rozdział podobnie jak w poprzednich tomach zawiera szkice biograficzne).

Czwarty tom, pod redakcją Petera France'a i Kennetha Haynesa, obejmuje dwanaście rozdziałów i pod względem koncepcji łączy pewne cechy kompozycyjne poprzednich tomów. Z jednej bowiem strony zawiera rozdziały dotyczące poszczególnych języków, np. rozdział piąty poświęcony jest literaturze greckiej i rzymskiej, a rozdział szósty literaturom średniowiecznej i dziewiętnastowiecznej Europy. W tym rozdziale po raz pierwszy obok języków takich, jak: niemiecki, francuski, włoski czy hiszpański pojawiają się oddzielnie podrozdziały dotyczące literatury skandynawskiej oraz Środkowej i Wschodniej Europy. Z drugiej jednak strony występuje podział na gatunki i typy literatur, w tym obok obecnych we wcześniejszych tomach kategorii takich, jak: teksty religijne, filozoficzne i historyczne także literatura popularna, podróżnicza, dziecięca, teksty muzyczne (np. opery, piosenki, oratoria). Tom ten podejmuje także temat roli i miejsca przekładów w USA.

W całym opracowaniu widać wpływ feminizmu, bowiem w każdym niemal tomie znajdujemy podrozdział lub jego część poświęcone roli kobiet. Na przykład w tomie pierwszym jest to podrozdział rozdziału piątego pt. *Religious Writing and Women Translators* (Pisarstwo religijne i tłumaczki) autorstwa Alexandry Barrett, w trzecim podrozdział rozdziału trzeciego pt. *Women Translators* (Tłumaczki) Sarah Annes Brown, a w czwartym tomie podrozdział *Women* (Kobiety) Susanne Stark w rozdziale trzecim poświęconym poszczególnym grupom tłumaczy. W tym

wypadku kategoria ta wydaje się nieco nieprzystawalna do pozostałych, takich jak *Professionals*, *Amateurs and Enthusiasts*, *Writers* oraz *Academics* (profesjoniści, amatorzy i entuzjaści, pisarze i naukowcy).

Mimo ogromnego zakresu materiału redaktorom i autorom udało się w kompleksowy i niezmiernie klarowny i interesujący sposób pokazać złożoność zagadnienia poprzez zwrócenie uwagi na najistotniejsze zjawiska. Zapewne najtrudniejsze zadanie stoi przed redaktorem – znanym teoretykiem przekładu Lawrence’em Venutim – i autorami ostatniego tomu ze względu na rosnącą liczbę, zakres i znaczenie przekładów.

Wydaje się, że warto skorzystać z przykładu oksfordzkiego i podjąć wysiłki zmierzające do opracowania podobnej historii na gruncie polskim.

Ukoronowaniem postulowanych badań, oprócz syntetycznych, przeglądowych artykułów, mogłoby być stworzenie swego rodzaju map historycznych ukazujących miejsce poszczególnych literatur w korpusie literatury polskiej. Aby tego dokonać, można by się posłużyć koncepcją polisystemu stworzoną przez znanego izraelskiego teoretyka i krytyka przekładu Itamara Evena-Zohara (por. I. Even-Zohar 1990, 2009). Even-Zohar postuluje przyznanie należytego miejsca w historii literatury danego kraju czy obszaru językowego literaturom przyswajanych z różnych języków. Wprowadził w tym celu pojęcie polisystemu, w którym teksty tłumaczone z innych języków stanowią podsystemy zajmujące mniej lub więcej miejsca w zależności od znaczenia danej literatury dla rozwoju twórczości rodzimej. Miejsce to rzadko jest stałe, zmienia się w zależności od uwarunkowań historycznych czy politycznych. Jest to wydawać by się mogło – prawda oczywista, ale nie zawsze dostrzegana. Jak pisze Even-Zohar na początku swojego artykułu:

Pomimo że historycy kultury powszechnie uznają ważną rolę, jaką przekład odgrywa w kryształizacji kultur narodowych, obszar ten jest zbadany w zaskakująco niewielkim stopniu. Zasadniczo historie literatur narodowych wspominają o przekładach tam, gdzie nie da się tego uniknąć, na przykład opisując epokę średniowiecza czy renesansu. Odniesienia do poszczególnych przekładów znaleźć można rzecz jasna także i w piśmiennictwie dotyczącym innych okresów, jednak niezmiernie rzadko włączane są one w sposób spójny do historycznego opisu epok literackich. W konsekwencji właściwie nie posiadamy wiedzy na temat funkcji, jaką literatura tłumaczona pełni wobec literatury jako całości, czy też na temat funkcji, jaką literatura tłumaczona zajmuje. Co więcej, nie mamy właściwie świadomości, że literatura tłumaczona przybiera postać konkretnego systemu literackiego. Przeważa pojęcie istnienia „przekładu” czy też „przekładanych dzieł”, traktowanych jednak wyłącznie indywidualnie. Czy istnieją przesłanki by spojrzeć na to zjawisko inaczej, by ująć literaturę tłumaczoną jako system? (I. Even-Zohar, 2009:197).

To właśnie udzielając odpowiedzi na to pytanie, Even-Zohar rozwinął swoją koncepcję polisystemu, wprowadzając m.in. takie pojęcia, jak: pozycja centralna i peryferyjna danego systemu literatury tłumaczonej w całym wielkim polisystemie. Co więcej, zwrócił należną uwagę na rolę literatury tłumaczonej, stwierdzając m.in., że postrzega „literaturę tłumaczoną nie tylko jako integralny system wchodzący w skład każdego polisystemu literatury, ale wręcz jako jego najbardziej aktywny element”. Zwraca też uwagę na paradoksalny fakt, że mimo iż przekłady zajmują peryferyjną pozycję w badaniach nad literaturą, ich status wcale nie

musi być również peryferyjny: „To, czy literatura tłumaczona znajdzie się w pozycji centralnej czy peryferyjnej, czy pozycja ta wiąże się z nowatorskim („pierwotnym”), czy też zachowawczym („wtórnym”) repertuarem literackim, zależy od specyficznej konstelacji elementów konkretnego polisystemu, który podlega badaniu” (I. Even-Zohar; 2009:198).

Izraelski teoretyk przekładu opracował swoją koncepcję przede wszystkim w oparciu o polisystem nowożytnej literatury hebrajskiej, w której w okresie międzywojennym przekłady odegrały ogromną rolę ze względu na podjęte wówczas na szeroką skalę i zakończone powodzeniem próby odrodzenia języka hebrajskiego, ale bardzo wiele z jego tez doskonale nadaje się do wykorzystania w kontekście polisystemu literatury polskiej, w której przekłady z innych języków odegrały przecież i dalej odgrywają ogromną rolę.

BIBLIOGRAFIA

- ADAMCZYK-GARBOWSKA M. (1997), *W.M. Thackeray's <<The Rose and the Ring>> in Polish: Betwixt Translation and Adaptation*, (w:) Kolek L.S. i Nowicki W. (red.), *Studies in Honour of Alina Szala*. Lublin, 125-136.
- ADAMCZYK-GARBOWSKA M. (2008), *Literatura jidysz w polskich przekładach dawniej i dziś*, (w:) Geller E. i Polit M. (red.), *Jidyszland – polskie przestrzenie*. Warszawa, 158-169.
- EVEN-ZOHAR I. (1990), *The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem*, (w:) *Poetics Today* 11, 45-51.
- EVEN-ZOHAR I. (2009), *Miejsce literatury tłumaczonej w polisystemie literackim*, przeł. M. Heydel, (w:) Heydel M. i Bukowski P. (red.), *Współczesne teorie przekładu*. Kraków, 197-203.
- SADKOWSKI W. (2002), *Odpowiednie dać słowu słowo. Zarys dziejów przekładu literackiego w Polsce*. Warszawa.

Literary Translation in Poland - The Present State of Research and Postulates for the Future

Literary translation has played a very important role in Poland since the middle ages, for it contributed to the development of the language itself as well as literature written originally in Polish. New trends from abroad were often transmitted via translation and helped shape and stimulate Polish literature. No wonder that numerous books and articles have been devoted to various aspects of literary translation. However, so far no complex and systematic research has been carried out in Poland. The author of the article stresses the need for a comprehensive publication which could be partly modelled on the five volume *Oxford History of Literary Translation in English* that was launched in 2005. A prospective history of literary translation in Polish could be augmented with a series of maps which would show the shifting position of various translated literatures within the corpus of Polish literature, based on the concept of literary polysystem developed by Itamar Even-Zohar.